

Стефан В. Мандић¹
Универзитет у Београду, Филозофски факултет,
Одељење за социологију,
Институт за социолошка истраживања
Београд (Србија)

323.1:141.82
141.82 Маркс К.
141.82 Енгелс Ф.
Преиледни научни рад
Примљен 10/12/2021
Измењен 23/02/2022
Прихваћен 23/02/2022
doi: [10.5937/socpreg56-35345](https://doi.org/10.5937/socpreg56-35345)

МАРКСОВ И ЕНГЕЛСОВ ОДНОС ПРЕМА НАЦИОНАЛНОМ ПИТАЊУ

Сажетак: Основни циљ овог рада је да утврди на који начин су се Маркс и Енгелс (Karl Marx; Friedrich Engels) односили према националном питању. Прокламујући класу као главног историјског актера, Маркс и Енгелс имали су обичај да олако пређу преко значаја актерског потенцијала нације. Међутим, практично-политички разлози приморавали су их да се ипак баве темама везаним за нацију. Пре свега, због тога што су били свесни експлозивне снаге национализма и тога што је он могао значајно да утиче на покретање социјалне револуције, али такође и на њено кочење. Због ове чињенице, за њих је било битно да у свом политичком деловању истовремено максимално политички искористе, али и исконтролишу снагу националног осећаја различитих народа. Може се рећи да је Марксов и Енгелсов однос према нацији био инструменталан, односно да се на њу гледало као на потенцијално средство у револуционарној борби. Оне народе које су перципирали као носиоце друштвене револуције, Маркс и Енгелс су означавали као позитивну и прогресивну друштвену силу. Са друге стране, према народима који су имали „реакционарну историјску улогу” Маркс и Енгелс су се односили са презиром и негирали њихово право на постојање.

Кључне речи: Маркс, Енгелс, марксизам, национално питање, нација.

КРАТАК ПРИКАЗ МАРКСОВЕ И ЕНГЕЛСОВЕ МИСЛИ

Покушавајући да научно открију законитости историјског кретања човечанства, Маркс и Енгелс су своју дијалектичку методу заснивали на високом нивоу апстракције допуњајући је конкретним историјским анализама. То им је омогућило да увиде основне тенденције развоја капитализма у будућности, без обзира на то што су живели у времену у којем је тек почео да се успоставља индустријски капитализам и у којем су феудални односи и даље били карактеристични за велики део Европе.

Основна карактеристика њихове мисли био је материјализам који је настао као реакција на Хегелово (Georg Wilhelm Hegel) идеалистичко учење, према којем су

¹ stefan.mandic@f.bg.ac.rs

основни покретачи историјских промена идеје. Узевши Хегелову дијалектику и обрнувши је наглавачке, они су закључили да историјско кретање човечанства условљава материјална стварност (активности људи којима они задовољавају своје основне животне потребе), а не идеје. Из оваквог становишта произлази и њихов економски детерминизам, према којем сфера производње (материјална база) пресудно утиче на остале друштвене сфере попут правних односа, државног уређења, културе (духовна надградња).² Са економским детерминизмом повезан је и технолошки детерминизам, према којем карактер средстава за производњу (технологија) одређује и карактер производних односа (друштвених односа у које људи ступају како би задовољили своје егзистенцијалне потребе).³ Из заједничког утицаја средстава за производњу и производних односа који чине економску базу произилази и то каква ће бити духовна надградња. Развитком средстава за производњу, стари производни односи постају претесни, те је историјски нужно успостављање нових, који временом мењају духовну надградњу, а потом и успостављају нови друштвено-историјски систем.⁴

Прелаз са старих на нове односе производње никада није идиличан, већ га карактеришу сукоби друштвених група са различитим интересима. Оне групе које теже да очувају старе односе производње неминовно су према Марксу и Енгелсу историјски губитници, док су, на супрот томе, победници групе које теже успостављању нових производних односа (Marx & Engels, 2009, str. 49).

Те групе се другачије зову класе⁵ и оне су, према Марксу и Енгелсу, основни актери у историјској позорници човечанства. Класе могу да се дефинишу као групе које се налазе у различитом положају према средствима за производњу (Haralambos & Holborn, 2002, str. 33), који условљава њихово место у производним односима и обликује њихове материјалне интересе. За Маркса „историја сваког досадашњег друштва је историја класних борби” (Marx & Engels, 2009, str. 30), између оних који поседују средства за производњу и на основу тога експлоатишу, и оних који не поседују средства за производњу и због тога бивају експлоатисани. Класна борба је трајна, некада више или мање прикривена, али општа и потпуна тек када стари односи производње постану претесни за новоразвијена средства за производњу и

² „У друштвеној производњи свога живота људи ступају у одређене, нужне односе, независне од њихове воље, односе производње, који одговарају одређеном ступњу развика њихових материјалних производних снага. Цјелокупност тих односа производње сачињава економску структуру друштва, реалну основу на којој се диже правна и политичка надградња и којој одговарају одређени облици друштвене свијести. Начин производње материјалног живота увјетује процес социјалног, политичког и духовног живота уопће.” (Marx, 1969).

³ „Ручни млин даће вам друштво с феудалним господарима, парни млин друштво са индустријским капиталистима.” (Marx, 1977, str. 61).

⁴ „На извјесном ступњу свога развика долазе материјалне производне снаге друштва у противрјечност с постојећим односима производње, или, што је само правни израз за то, с односима власништва у чијем су се оквиру дотле кретале [...] С промјеном економске основе врши се спорије или брже преврат читаве огромне надградње.” (Marx, 1969)

⁵ „У производњи људи не утичу само на природу, него и један на другог. Они производе само радећи заједно на извјестан одређени начин и размењујући своје радове међу собом. Да би производили они ступају у одређене међусобне везе и односе и само у границама ових друштвених веза и односа они утичу на природу, производе.” (Marx, 1947, str. 12)

када старе владајуће класе бивају збрисане од нових класа које су весници нових производних односа. Тада долази до револуције и стварања нових друштвено-историјских система. До сада су, према Марксу и Енгелсу, постојала три основна типа друштвено-економских формација – робовласништво, феудализам (у којима су више класе присвајале вишак производа експлоатисаних) (Marx & Engels, 1974, str. 20–21) и капитализам (у коме виша класа присваја вишак вредности створен радом радничке класе) (Marx, 1974, str. 178–179).

Као што је буржоазија, настала у недрима феудалног система, постала „гробар” феудалног система и његове владајуће аристократске класе, тако ће и радничка класа, када развој средстава за производњу не буде могао да даље трпи преуске капиталистичке односе, постати „гробар” капитализма (Marx & Engels, 2009, str. 48–49). Међутим, улога радничке класе, за Маркса и Енгелса, није само у томе да сруши капитализам већ да кроз своју борбу уруши саме односе класног друштва, поништи и себе и капиталистичку класу и створи комунизам, друштво истински слободних, једнаких и разотуђених људи (Marx & Engels, 1974, str. 34). Без обзира на то што ће према Марксу и Енгелсу радничка класа бити „гробар” капиталистичке класе и капитализма, може се рећи да капиталистичка класа, због своје сталне потребе за развитком средстава за производњу (што није случај са старим владајућим класама које су покушавале да што дуже одрже средства за производњу на истом нивоу развоја), већ сама себи копа раку у коју ће бити неминовно бачена (Marx & Engels, 2009, str. 48–49).

МАРКСОВ И ЕНГЕЛСОВ ОДНОС ПРЕМА НАЦИЈИ

Маркс и Енгелс, осим теоријског рада, бавили су се и практично-политичким радом у оквиру социјалистичког покрета 19. века.⁶ Као млади активисти, били су изузетно незадовољни политичким стањем Европе четрдесетих година. Без обзира на то што је од Француске револуције прошло готово педесет година, старе аристократске снаге биле су и даље дубоко укорењене у политичко-економским системима континента. Иако су били жестоки противници капитализма, сматрали су да треба подржавати либералну буржоазију у сваком кутку Европе у коме се она бори против остатака старог феудалног поретка. Овакав став произилазио је из чињенице да се према њима социјалистичка револуција може успоставити само у друштвима са што развијенијим капиталистичким односима, а не у онима у којима постоји мешавина старих феудалних и нових капиталистичких односа (Marx & Engels, 2009, 80).

Према Марксу и Енгелсу чврста упоришта превазиђеног феудалног поретка тога доба налазила су се у Хабзбуршкој монархији и царевини Русији. Стога су, без обзира на то што су за основног историјског актера прогласили класу, итекако били заинтересовани за национално-ослободилачке покрете оних народа чија би независност значајно ослабила ове две империје.

⁶ Маркс и Енгелс су се активно бавили и ангажованим новинарством, писањем пропагандних дела за широке народне масе од којих је најпознатије *Комунистички манифест*, организовањем међународног радничког покрета кроз учествовање у стварању Прве интернационале итд.

Незадовољство преживелим феудалним односима није било својствено само за Маркса и Енгелса већ и за значајан део популације широм европског континента. Са једне стране, буржоазија, вођена идејом либерализма, тежила је ка томе да направи модерно грађанско друштво и државу, који би јој омогућили да несметано оствари своје друштвене интересе. Са друге стране, све већа радничка класа, вођена демократским радикализмом и социјализмом, захтевала је опште право гласа и боље услове рада. Ове заједничке тежње су револуционарне 1848. године на кратко повезале пролетаријат и буржоазију у савезништво које је имало за циљ да се у потпуности обрачуна са остацима старог феудалног режима и његовим главним представником, аристократијом (Hobsbawm, 2000, str. 297–307).

Револуцију која је избила у Француској и убрзо се проширила по читавом континенту Маркс и Енгелс су одушевљено поздравили, сматравши да је она, са својом тежњом ка уништењу феудалног поретка и стварању чистог капиталистичког друштва, само корак даље у неминовном следу етапа које човечанство приближавају комунизму. Стога су и наглашавали да радничка класа мора увек да се бори заједно са „буржоазијом [кад она] иступи револуционарно против апсолутне монархије, феудалног земљопоседа и малограђанства” (Marx & Engels, 2009, str. 80).

Битна карактеристика револуције из 1848. године јесте јачање и снажна активност покрета за национално ослобођење. У контексту тога доба, национализам је био прогресивна идеја јер се зарад стварања модерне националне државе супротстављао старим феудалним односима. Ово су увидели и Маркс и Енгелс, те су гласно подржавали националне покрете. Међутим, њихова подршка није била неограничена. Подржавали су само оне народе и националне покрете које су окарактерисали као „историјски прогресивне”. Према њима то су били мађарски, пољски, немачки, италијански и ирски национални покрети. Мађарски и италијански револуционари били су „прогресивни” јер су својим деловањем за национално ослобођење урушавали Хабзбуршку монархију, пољски јер је имао потенцију да ослаби Хабзбуршку монархију, Русију и у то време феудалну Пруску, ирски јер је био опонент Велике Британије која је, такође, подупирала очување старих односа у Европи, а немачки јер је уместо 39 малих немачких држава, захтевао стварање модерне уједињене Немачке (Connor, 1984, str. 15; Marx & Engels, 8/2010 a/b, str. 227–235; 367; 373–378; Marx & Engels, 43/1988, str. 390–391).

Маркс и нарочито Енгелс су између 1847. и 1849. године у својим списима износили хвалоспеве у корист наведених националних покрета. Тако је, на пример, Енгелс у чланку „Мађарска борба” написаном за *Нове рајнске новине* (*Neue Rheinische Zeitung*) нагласио да „од свих нација и под-нација Аустрије, само три барјактара напретка узимају активну улогу у историји и још су способни за живот – Немци, Пољаци и Мађари” (Marx & Engels, 8/2010a, str. 230), те да су стога ови народи истински револуционарни. Пошто су историјски прогресивни народи на правој линији кретања човечанства, према Енгелсу они морају да се брутално разрачунају са свим оним реакционарним, дивљим и заосталим народима који стоје на путу прогреса. Тако Енгелс, још током рата изазваним револуцијом из 1848. године, антиципира „следећи светски рат који неће условити да са лица земље нестану само реакционарне класе, већ и читави реакционарни народи” (Marx & Engels, 8/2010a, str. 238).

Поставља се питање ко су то реакционарни народи? Пре свега, сви мали словенски народи који су се у то доба борили за сопствену независност, а као врх европске реакције истиче се царска Русија, која је протежирала ове мале словенске народе и хранила њихове снове о независности форсиравши панславизам, за Енгелса најретрограднију идеологију тога доба. У свом делу *Демокрајски панславизам* Енгелс истиче да је „мржња према Русима била и остала примарна револуционарна страст међу Немцима” и да је она адекватан одговор „на сентименталне фразе о братству које се нуде од стране најконтрареволуционарних народа Европе” (Marx & Engels, 8/2010b, str. 378). Иза радикално-демократског плашта панславизма, према Енгелсу, криле су се најреакционарније империјалне тежње царске Русије, те се са овом идеологијом морало обрачунати. Наглашавао је и да се у панславистичком манифесту насталом на Свесловенској конференцији у Прагу 1848. године иза фразе о правди, једнакости и братству криле најмрачније тежње руског царизма и хаџбуршке деспотије. Оно мало искрених словенских радикалних демократа, према њему је било наивно јер није увидело сву неостваривост идеје о слободи малих словенских народа (Marx & Engels, 8/2010b, str. 364–365; 374).

Енгелс у „Демократском панславизму” тврди да њихова слобода није могућа пре свега зато што је у супротности са „правом линијом” историјског кретања човечанства. Узевши Хегелову идеју⁷ закључио је да народи без значајније историје државности не могу да буду истински политички слободни. Стога појединци из малих зависних словенских народа, могу да буду део светске историје само ако се утопе у велике државотворне народе који су на већем цивилизацијском нивоу. Писао је и да „не укључујући Пољаке, Русе и донекле Словене под Турцима, ниједан словенски народ нема будућност, због простог разлога што Словенима недостају примарни историјски, географски, политички и индустријски услови за независност и способност за живот”. Пре свега зато што „народи који нису имали сопствену историју, који су од времена када су остварили прве елементарне ступњеве цивилизације већ потпали под страни утицај или који су били присиљени да постигну прве ступњеве цивилизације само кроз страни јарам, нису одрживи и неће никада успети да постигну никакав вид независности” (Marx & Engels, 8/2010b, str. 367).

Од свих Словена, на најнижем ступњу налазили су се аустријски Словени, који како Енгелс истиче у *Демокрајском панславизму* нису имали готово никакву шансу да стекну независност. Енгелс је посебан осећај одвратности показивао према Хрватима и Чесима, за које је сматрао да су крајње небитни и неисторијски народи. Хрвате је описивао као потпуне дивљаке, који су верно служили аустријској круни и широм Европе били познати по својим зверствима. За Чехе је сматрао да би било боље да су се у потпуности германизовали и да су све цивилизацијске тековине добили захваљујући томе што су били под Немцима. Србе и Бугаре је, такође, називао дивљацима, који нису имали велике шансе да дају допринос светској историји, први због тога што су били толико заузети борбом са Турцима, а други због тога што су

⁷ Према Хегелу у свакој историјској епохи један народ је задужен за уздизање светског духа. Стога Хегел тај народ означава као „владајући” и „наспрам његовог апсолутног права да буде носилац ... развојног ступња свјетског духа, бесправни су духови других народа” који у „свјетској повијести ... ништа више не значе” (Hegel, 1989, str. 462).

били заузети служењем Турцима (Marx & Engels, 8/2010b, str. 367–371). Према Енгелсу, балкански Словени су имали мале изгледе да се сврстају у историјске народе, али су они ипак били већи од изгледа аустријских Словена. Стога је начелно подржавао стварање независног словенског и хришћанског царства на Балкану под условом да оно у геополитичком смислу буде антируско, односно да се сврста у „непријатеље Русије [цара] [...] не дозвољавајући Русији да икада приграби Цариград” (Štović, 2019, 474).

Осим горепомнутих народа, у мање-више неисторијске народе убрајао је и Словаке, Моравце, Словенце, Румуне и Рутеранце⁸ (Marx & Engels, 8/2010b, str. 367–371). Његова дела из тог периода обилују ставовима како се треба позабавити овим неисторијским народима. Тако је, на пример, у „Мађарској борби” написао да треба спровести „крваву освету над словенским варварима” и уништити „ове мале тврдоглаве народе до њиховог затирања” (Marx & Engels, 8/2010b, str. 238). Такође, на крају чланка *Демокрајтски њанславизам* он закључује „да ће бити борбе, неумољиве борбе на живот и смрт са оним Словенима који издају револуцију; уништавајуће борбе и немилосрдног терора, не само у интересу Немачке, него у интересу револуције.” (Marx & Engels, 8/2010b, str. 378).

У чему је, према Енгелсу, била суштина реакционарности малих источноевропских народа? Па управо у томе што су, тежећи политичкој независности, за коју већина њих није „испунила” основне историјске предуслове, били спремни да сарађују са Хабзбуршком монархијом и Руском царевином. На тај начин они су гушили националне покрете „прогресивних народа”, насталих на таласу револуције из 1848. године и тиме продужавали век застарелим феудалним односима у Европи (Connor, 1984, str. 13–17). За ову издају револуције, они су, према Енгелсу, морали да буду брутално кажњени и избрисани са историјске позорнице. Највеће антиреволуционарно и реакционарно деловање Енгелс је повезао са аустријским Словенима, који су, супротстављајући се агресивном мађарском национализму, стали на страну бечког двора. То је за њега била врхунска издаја.

Овде је битно да се утврди шта је све то утицало на формирање оваквог Енгелсовог става. Већ смо рекли да је Енгелс, без обзира на то што је заједно са Марксом обрнуо Хегелову филозофију наглавачке, ипак прихватио његову дистинкцију на историјске и неисторијске народе (Hegel, 1989, str. 462), од којих су први имали право на слободу, а други не. Ову дистинкцију је и применио како би објаснио, по мишљењу аутора овог рада, не нарочито објективно, развој догађаја након избијања револуције 1848. године. Осим тога, на формирање његовог становишта утицала је и жеља да се феудални поредак што пре уруши, како би се остварили услови за стварање капиталистичког система, те самим тим и комунистичког друштва у будућности. Енгелс је одређене народе истицао као потенцијалне историјске носиоце капиталистичког развоја, а друге као његове кочничаре. Може се рећи да се он никада

⁸ Иностранци појам за Источне Словене (прим.ур).

⁹ Карл Маркс је, такође, имао крајње негативан однос према Словенима. Тако је, на пример, тврдио да „у Европи има само једна алтернатива: да се потчинимо варварским оковима Словена или да дефинитивно порушимо центар ове непријатељске снаге – Русију”, док је Јужне Словене назвао „контрареволуционарном расом и рак-раном Европе” (Marx, према Milošević, 2019, str. 220–221).

није у потпуности ослободио немачког национализма, сматрајући да ће развој немачког капитализма и индустрије бити прави мотор који ће одвести Европу и свет у ново модерно доба.

Осим свега овога, важно је нагласити да је Енгелс био дете своје епохе, та да је заједно са другим мислиоцима, чије је интелектуално утемељење произашло из идеја Француске револуције, делио сличне ставове, заблуде и надања. Пре свега, за њега је било типично схватање да се историјски развој одвија унилинеарно¹⁰, односно да целокупно човечанство мора да прође кроз исте фазе развоја, без обзира на то што неки његови делови то чине брже, а неки спорије. Брзина развоја једног дела човечанства не би смела да буде заустављена спорашћу другог. Штавише, напреднији део света има дужност и обавезу да са собом повуче оне који заостају, па макар то морао да уради огњем и мачем.

Интересантно је да Енгелс, иако је био радикални мислилац, није успео да се отргне из оквира размишљања његове епохе, оквира који су служили да се оправдава колонијализам, империјализам, агресивна експанзија и експлоататорско понашање најмоћнијих светских актера тога доба. Овај парадокс наглашава и Волерстин (Immanuel Wallerstein) у свом делу *После либерализма*. Наиме, он указује на то да марксизам, иако је био антисистемски покрет по својој суштини, ипак није успео да у потпуности изађе из оквира системског начина мишљења (Wallerstein, 1995, str. 48–52). Према нама, једна од основа овог мишљења је била у ставу да народи који не испуњавају одређени скуп „историјских предуслова” и не заслужују политичку независност. Ову чињеницу истиче и Ерик Хобсбаум (Eric Hobsbawm) у делу *Нације и национализам од 1780.*, наглашавајући општи став који је владао током доброг дела 19. века да је „самоодређење за нације важило само за оне које су способне за живот: културно, и свакако економски (шта год та способност за живот значила)” (Hobsbawm, 1996, str. 41). Потребно је нагласити да је Енгелс у својим ставовима изражавао велики степен етноцентризма и неразумевања другог, те чак и отворени шовинизам који је правдао неминовностима историјског развоја. Фрапантна је чињеница да је овакве ставове изражавао веома брутално и безосећајно, дехуманизујући читаве групе људи. Овде је битно напоменути да је претежно негативан однос Маркса и Енгелса према Јужним Словенима често стављан под тепих код југословенских социјалистичких аутора.¹¹ Тако, на пример, југословенски политичар и филозоф

¹⁰ Иако је у већини књига заступао унилинеарно виђење развоја човечанства, Маркс је у делу „Предкапиталистичке економске формације” изнео другачије становиште према коме су различите предкапиталистичке друштвене формације настале као последица другачијих процеса стратификација античке, германске и азијске племенске заједнице. Укратко, стратификацијом античке племенске заједнице настало је робовласништво, стратификацијом германске племенске заједнице феудализам, док је опстанак нестратификоване азијске племенске заједнице условио развој специфичне азијске економске формације (Marx, 1977).

¹¹ Без обзира на негативан став који су Маркс и Енгелс имали према Србима и Бугарима, може се рећи да су их више ценили од Хрвата, према којима су исказивали отворени осећај гађења. Ово је вероватно била непријатна чињеница за југословенске комунисте, чија се национална политика заснивала претежно на антисрпском и прохрватском становишту. Након избацивања Симе Марковића из партије 1929, струја комуниста која се залагала за опстанак Југославије (Marković, 1923) је била поражена. Годину дана раније, на Дрезденском

Стипе Шувар у књизи *Социјализам и нације* на самом крају поглавља које се бавило Марксов и Енгелсовим односом према националном питању млако примећује њихов негативан став према Јужним Словенима, покушавајући да оправдава њихов шовинизам као историјску неминовност:

„Смијешно би било из данашњег ракурса љутити се на Маркса и Енгелса што нису ласкаво мислили о малим народима на југоистоку и истоку Европе и што при ондашњим конкретним историјским приликама развоја капитализма и у његовом окриљу развоја пролетаријата као његовог гробара у Европи и у свијету нису једноставно видјели мјесто тих малих народа у историји.” (Šuvar, 1988, str. 42–43).

Без обзира на чињеницу да су због одређених практично-политичких потреба и етноцентристичких заблуда Маркс и Енгелс подржавали и уздизали одређене народе, а према другима се односили са ниподаштавањем, ипак је битно нагласити да су они начелно изражавали интернационалистички став, по којем ће са даљим развојем света, национална припадност све више губити на значају, а на њено место ступити заједница читавог човечанства. Сматрали су да ће развој капитализма бити сила која ће све више смањивати јаз између народа, те су у складу са тим у *Комунистичком манифесту* истицали да „национална одвајања и супротности народа, свакодневно све више ишчезавају, већ с развитком буржоазије, са слободном трговином, светским тржиштем, једнообразношћу индустријске производње и животних односа који њој одговарају” (Marx & Engels, 2009, str. 58).

Ипак овај став је често долазио у сукоб са реалношћу око њих. Још за њиховог доба, национализам је постајао све значајнија и заступљенија идеологија, без обзира на јачање и развој капитализма. То је довело до делимичног усложњавања њиховог става о односима између народа, што се добро може видети код Марксовог разматрања ирско-британског сукоба током деветнаестог века. Наиме, Маркс је на овом примеру делимично уочио да светска радничка класа и није баш толико уједињена већ да се често цепа по националним шавовима. Пошто је у Ирској постојао јак национални покрет који се борио за иступање ове земље из уније са Британијом, међу енглеским становништвом постојао је изражен анимозитет према Ирцима. Овај анимозитет је, такође, био укорјењен у енглеској радничкој класи која се у свим већим градовима лоше опходила према ирским радницима колонистима, а кроз поисто-већивање са империјалном силом и престижом Велике Британије, често исказивала

конгресу већ је успостављена теза према којој се наводни „великосрпски шовинизам” може победити једино разбијањем Југославије и њеним распарчавањем кроз формирање четири независне републике (Србија, Хрватска, Словенија, Црна Гора) и припајањем Косова Албанији а знатних делова Војводине Мађарској (Pleterski et al., 1985). На Дресденском конгресу се први пут у историји јасно промовисао концепт црногорске нације као посебне и одвојене од српске. Како би постигли распарчавање Југославије југословенски комунисти су током раних тридесетих година чак били спремни да сарађују са усташама и ВМРО. Политика разбијања Југославије је од 1932. постепено замењена политиком Народног фронта и идејом о стварању југословенске слабе федерације или конфедерације (Vanac, 1988, str. 63–65), чија се есенција може најбоље описати паролом „слаба Србија, јака Југославија”. Ова идеја је своју потпуну манифестацију доживела променама уставних амандмана из 1972. године и уставом из 1974. године.

осећај супериорности у односу на ирски народ. Забринут због ове чињенице, Маркс је упозоравао да „енглеска радничка класа никада неће бити у стању да уради ишта одлучно овде у Енглеској, пре него што дефинитивно не одвоји свој став према Ирској од става владајућих класа, и не само прокламује заједнички циљ са Ирцима, већ штавише преузме иницијативу у разбијању Уније формиране 1801. године”. Такође, он наглашава „да ово не сме бити урађено из симпатије према Ирцима, већ као захтев у складу са интересима енглеског пролетаријата”. У супротном, „енглески пролетаријат ће заувек остати везан ланцима владајућих класа, зато што ће бити приморан да ступи у заједнички фронт са њима против Ирске” (Marx & Engels, 43/1988, str. 390–391).

Пример односа ирске и енглеске радничке класе, указује на то како радничка класа може да буде разједињена кроз инструментализацију национализма. Ипак, овде је битно поставити питање да ли одређени објективни услови већ разједињују различите делове радничке класе, због чега национализам само на идеолошком плану показује ову разједињеност. Наиме, иако се енглеска радничка класа током деветнаестог века налазила у лошем материјалном положају и премда је бивала експлоатисана, она је ипак била на вишим позицијама у односу на сиромашне Ирце који су у Британији радили најгоре послове и за то били најмање плаћени. Можда је мржња енглеске радничке класе проистицала управо из чињенице да су таласи колонизације Ираца утицали на опште смањење просечне радничке најамнине и са тим на погоршање њеног положаја.

Овде је битно споменути и Волерстинов став према којем не постоји једна јединствена светска радничка класа, већ да се са светском поделом рада различити делови светске радне снаге често према својој етничкој припадности и другим карактеристикама различито позиционирају на светској хијерархији. Док је радничка класа центра привилегованија, радничке класе полупериферије и периферије налазе се у лошијим положајима (Wallerstein, 2005, str. 52–60). Можда мржња радничке класе из центра према радничким класама периферије и полупериферије управо има функцију у оправдавању њеног привилегованог положаја. Можемо претпоставити да мржња нарочито јача са таласима миграције из полупериферијских и периферијских земаља у централне, када донекле боља позиција централне радничке класе постаје угрожена. Уколико ствари сагледамо из овакве перспективе, можемо критички да размотримо став класичног марксизма према којем постоји једна јединствена радничка класа на светском нивоу, која ће због све веће сличности у условима живота постати све више уједињена, без обзира на националне препреке (Marx & Engels, 1974, str. 34; Marx & Engels, 2009, str. 58). Повећавање разлика¹², а не сличности, између различитих делова радничке класе на светском нивоу има позитиван утицај на репродукцију светског капиталистичког система. Због ове чињенице, аутор овог рада је мишљења да је један од основних постулата класичног марксизма о неминовности уједињеног деловања светске радничке класе неутемељен, те да је национализам угњетених друштава најбољи начин борбе против доминације централних експлоататорских земаља.

¹² Према економисти Бранку Милановићу, капитализам је током задња два века карактерисало повећање неједнакости између држава а не њихово смањивање (Milanović, 2016, str. 119–120).

ЗАКЉУЧАК

Иако је Енгелс сопствени осећај мржње према Словенима оправдавао тиме што су они наводно представљали реакционарну историјску силу, ми сматрамо да су узроци његове мржње дубљи. Осим тога што је за епохалну свест западних Европљана тога доба, којој је Енгелс припадао, карактеристичан био унилинеарни поглед на друштвени развој, њу је одликовала и изражена русофобија и са њом повезана славнофобија, које као кохерентна мисаоно-емотивна целина настају још почетком 19. века у Великој Британији и које су везане за почетак геополитичких сукоба између Велике Британије и Руске царевине (Gleason, 1950, стр. 1–50).

Иако се Маркс није толико детаљно бавио националним питањем као Енгелс, у њиховој међусобној кореспонденцији јасно је да је он подржавао Енгелсове ставове. Када националном питању нису приступали са изузетно негативним афектом као у случају словенских народа, Маркс и Енгелс су се питањем нације бавили на хладан и инструменталан начин. У оним случајевима где је национализам према њиховој процени доводио до развоја капитализма, а тиме последично и комунизма, они су га подржавали, док у другим случајевима где су сматрали да национализам кочи социјални развој, они су били против њега. Њихов макијавелистички однос према националном питању огледа се и у њиховој неспремности да дају подршку за национално ослобођење неевропских народа од колонијалног јарма, јер је према њима колонизација, иако крајње брутална, неопходна јер са собом колонизованим народима доноси капитализам, прогрес и „цивилизацију”

Овакав инструменталан однос према нацији је касније постао карактеристичан за шири марксистички покрет. Бољшевици су инструментализацију питања националног самоопредељења користили да дођу на власт у Русији. На исти начин су се понашали и југословенски комунисти. Иако је комунистичким покретима овај инструменталистички однос према нацији омогућавао да остваре своје прагматичне политичке циљеве, суштинско занемаривање актерског потенцијала нације у односу на актерски потенцијал класе често је био узрок главобоље за комунисте, нарочито када су се налазили на власти у вишенационалним државама. Распад Совјетског савеза и Југославије стога се не могу у потпуности разумети уколико се не размотри неадекватан начин разумевања националног питања и његовог историјског потенцијала, који доминира у марксистичкој доктрини.

Stefan V. Mandić¹
University of Belgrade, Faculty of Philosophy,
Department of Sociology, Institute for Sociological Research
Belgrade (Serbia)

MARX'S AND ENGELS' ATTITUDE TOWARDS THE NATIONAL QUESTION

(Translation In Extenso)

Abstract: The main aim of this paper is to determine how Karl Marx and Friedrich Engels treated the national question. Proclaiming the class as the main historical player, Marx and Engels used to pass easily over the importance of a nation's player potential. However, practical-political reasons forced them to deal with topics related to the nation. First of all, they were aware of the explosive power of nationalism and because it could significantly influence the initiation of social revolution, but also its inhibition. Due to this fact, it was important for them to make the most of their political activities, but also to control the strength of the national feeling of different peoples. One could say that Marx's and Engels's attitude towards the nation was instrumental, i.e. it was seen as a potential tool in the revolutionary struggle. Marx and Engels described the peoples they perceived as the bearers of social revolution as a positive and progressive social force. On the other hand, Marx and Engels treated peoples who had a "reactionary historical role" with contempt and denied their right to exist.

Keywords: Marx, Engels, Marxism, national question, nation.

AN OVERVIEW OF MARX'S AND ENGELS' THOUGHT

In their attempt to scientifically discover patterns of historical evolution of mankind, Marx and Engels based their dialectical method on a high level of abstraction, to which they added concrete historical analyses. This allowed them to gain insights into major tendencies in the development of capitalism of the future, regardless of the fact that they lived in times in which industrial capitalism was just in its initial stages and when feudalistic relations were still characteristic of a large portion of Europe.

The main feature of their thought was materialism, which developed as a reaction to Georg Wilhelm Hegel's idealistic teachings, according to which ideas were all major drives

¹ stefan.mandic@f.bg.ac.rs

of historical changes. They took Hegel's dialectics, turned it upside down and concluded that historical evolution of mankind was conditional upon materialist reality (activities carried out by people for the purpose of satisfying their basic needs in life, rather than ideas). What results from such a view is their economic determinism, according to which the production sphere (material basis) has a crucial impact on all other social spheres, such as legal relations, system of government, culture (spiritual development).² Closely related to economic determinism is technological determinism, according to which the character of a means of production (technology) also determines the character of production relations (social relationships entered into by people for the purpose of satisfying their existential needs).³ From a joint impact of the means of production and production relations, which form economic basis, the type of spiritual development derives. With the development of production means, all production relations become too narrow, so there is a historical need to establish new ones which change the spiritual development over time and following which they establish a new socio-historical system.⁴

The transition from earlier to new production relations is never an idyllic one. It is instead characterised by conflicts between social groups who have various interests. Those groups striving to maintain previous production relations, according to Marx and Engels, are inevitably historical losers, whereas, by contrast, winners are those groups who strive to establish new production relations (Marx & Engels, 2009, p. 49).

A different name for those groups is "classes"⁵ and, according to Marx and Engels, they are the key players on the historical stage of mankind. The classes may be defined as groups whose positions are different based on production means (Haralambos & Holborn, 2002, p. 33), which conditions their place in production relations and shapes their material interests. To Marx, "the history of every society today is a history of the class struggle (Marx & Engels, 2009, p. 30) between those who possess production means, and therefore exploit, and those who do not possess production means, and are therefore exploited. The class struggle is permanent, it is sometimes more sometimes less covert, but it becomes general and complete only when previous production relations become far too narrow for newly developed production means and when the previous ruling classes are replaced by the

² "In social production of their life, people enter certain necessary relationships, which are involuntary and independent of production, and which are compatible with a certain developmental level of their material production forces. The entirety of those production-based relationships forms the economic structure of society, a real basis on which legal and political aspects are built, and with which certain forms social awareness are compatible. The manner of producing material life conditions the process of social, political, and spiritual life in general." (Marx, 1969)

³ "The hand-mill gives you a society with the feudal lord; the steam-mill a society with the industrial capitalist." (Marx, 1977, p. 61)

⁴ "At a certain level of this development, material production forces of society are in contradiction with the existing production relations or, which is merely a legal term for this, with the ownership relations within which they evolved until that point[...] With a change of the economic basis, there will be a slower or swifter overthrow of the entire huge structure." (Marx, 1969)

⁵ "While producing, people have an impact not only on nature but on one another as well. They produce only by working together in a certain manner and exchanging their work among themselves. In order to produce, they enter certain mutual relationships and relations but they will impact nature, products only within the bounds of such social relations and relationships." (Marx, 1947, p. 12)

new classes that are the heralds of new production relations. This gives rise to revolutions and creates new socio-historical systems. Until now, in Marx's and Engels' view, there have been three main types of socio-economic forms – slavery, feudalism (in which the higher classes expropriated excesses of products made by the exploited) (Marx & Engels, 1974, pp. 20–21) and capitalism (in which the higher classes expropriate excess values created by the working classes' labour (Marx, 1974, pp. 178–179).

Just like bourgeoisie, which was born and nurtured by feudal society and its ruling class of aristocracy and once the development of production means is no longer able to tolerate too narrow capitalist relationships, the working classes will become the “gravedigger” of capitalism in the same manner (Marx & Engels, 2009, pp. 48-49). Nevertheless, the role of the working class, according to Marx and Engels, is not only to oust capitalism but also, through its own battles, to deteriorate the very relationship within a class society, annihilate both itself as well as the capitalist class, and then create communism, a society of truly free, equal, and no longer alienated people (Marx & Engels, 1974, p. 34). In Marx's and Engels' view, irrespective of the working class becoming the “gravedigger” of the capitalist class and capitalism, one could say that the capitalist class, due to its continuous need to develop production means (which is not the case with the previous ruling classes that aspired to maintain production means at the same developmental level for as long as possible) digs its own grave into which it will inevitably be thrown (Marx & Engels, 2009, pp. 48-49).

MARX'S AND ENGELS' APPROACH TO THE NATION

Besides their theoretical work, Marx and Engels were also involved in practical-political activities of the 19th century socialist movement.⁶ As young activists, they were extremely displeased with the state of affairs in Europe in the 1840s. Even though it was almost fifty years after the French Revolution, earlier aristocratic forces were still deeply rooted in the political-economic systems of the continent. Although they were fiercely opposed to capitalism, they thought that liberal bourgeoisie should be supported in every part of Europe in which it fought for the elimination of what remained of the old feudal order. This position stemmed from the fact that, according to them, a socialist revolution might be established only in societies with capitalist relations which are as developed as possible, rather than in societies where the combinations of old feudal and new capitalist relationships existed (Marx & Engels, 2009, 80).

Marx and Engels believe that the strongholds of the obsolete feudal order of the time were in the Habsburg Monarchy and the Imperial Russia. Therefore, despite having declared the class as the main historical player, they were highly interested in national-liberation movements of those peoples whose independence would significantly weaken the two empires.

Dissatisfaction with the surviving feudal relations was not only a feature of Marx and Engels but was also characteristic of a substantial portion of population throughout the

⁶ Marx and Engels were actively involved in engagement journalism by writing propaganda pieces for wider masses, of which the most popular is *The Communist Manifesto*, organising the international workingmen's association and by participating in forming of the First International, etc.

European continent. On the one hand, bourgeoisie, led by the idea of liberalism, aspired to create a modern civil society and state, which would allow it to accomplish its social interests without any impediments. On the other hand, the ever-increasing working classes, led by democratic radicalism and socialism, demanded a general right to vote and better working conditions. These common strivings in the year of 1848 for a short while brought together the proletariat and bourgeoisie in an alliance whose objective was to deal with the remnants of the previous feudal order and its main representative, the aristocracy (Hobsbawm, 2000, pp. 297-307).

Marx and Engels were thrilled by the revolution that had broken out in France and soon spread throughout the continent, because they believed that the revolution, with its aspirations to destroy feudal society and to create a purely capitalist society, was only a step forward towards stages that would inevitably ensue, and which were to bring mankind closer to socialism. This is why they pointed out that the working class always had to fight together with “the bourgeoisie [whenever it] made revolutionary moves against an absolute monarchy, feudal land ownership and petty bourgeoisie” (Marx & Engels, 2009, p. 80).

An important feature of the 1848 Revolution was strengthening and intensive activities of various national liberation movements. In the context of those times, nationalism was a progressive idea because for the purpose of creating a modern national state, it was necessary to confront old feudal relations. This aspect was identified by Marx and Engels, hence their strong support for the national movements. However, their support was not endless. They supported only those peoples and national movements which they believed to be “historically progressive”. In their view, such national movements were the Hungarian, Polish, German, Italian and Irish ones. Hungarian and Italian revolutionaries were “progressive” because with their activities aimed at national liberation they undermined the Habsburg Monarchy, Russia and at that time still feudal Prussia. The Irish revolutionaries fought against Great Britain, which also stood strongly in favour of maintaining old relations in Europe, while the German national movement was thought progressive because instead of 39 small German states, they demanded that a modern, united Germany be created (Connor, 1984, p. 15; Marx & Engels, 8/2010 a/b, pp. 227–235; 367; 373–378; Marx & Engels, 43/1988, pp. 390–391).

In their writings between 1847 and 1849, Marx and especially Engels highly praised the said national movements. For example, in his article *The Magyar Struggle*, which was published in the *Neue Rheinische Zeitung (the New Rhenish Newspaper)* Engels pointed out that “of all nations and Austrian subnations, there were only three standard-bearers of progress who took an active role in history and who were still capable to live – Germans, Poles and Hungarians” Marx & Engels, 8/2010a, p. 230) and that therefore these nations were truly revolutionary. Since historically progressive peoples were on the right course of direction of mankind, according to Engels, they must brutally do away with all those reactionary, savage and retrograde peoples who stand in the way of progress. Accordingly, during the war which resulted from the 1848 Revolution, Engels anticipated that the “next world war will not cause only the reactionary classes to be obliterated from the face of the earth, but whole reactionary nations as well (Marx& Engels, 8/2010a, p. 238).

The question now is what nations are reactionary. Primarily, small Slavic peoples who at the time fought for their own independence, and they pointed out Imperial Russia as

paramount European reaction because it acted protective of such small Slavic peoples and fostered their dreams of independence by insisting on Pan-Slavism, which to Engels was the most retrograde ideology of the time. In his article *Democratic Pan-Slavism*, Engels notes that “hatred of the Russians was and still is the primary revolutionary passion among the Germans” and that it is a “suitable response to sentimental phrases of brotherhood which are offered by the most counter-revolutionary peoples of Europe” (Marx & Engels, 8/2010b, p. 378). What hides behind a radical-democratic cloak of Pan-Slavism, according to Engels, are the most reactionary imperial strivings of Imperial Russia, hence this ideology had to be done away with. He insisted that at the Prague Slav Conference of 1848, the platitudes of justice, equality and brotherhood actually were hidden behind the darkest striving of Russian tsarism and Habsburg despotism. The few truly radical Slavic democrats, he believed, were naïve because they failed to see that the idea of the freedom of small Slavic nations was not tenable (Marx & Engels, 8/2010b, pp. 364–365; 374).

In *Democratic Pan-Slavism* Engels claimed that Slav peoples’ freedom was impossible primarily because it was in contradiction of the “straight line” in which mankind moved historically. Relying on Hegel’s idea⁷, he concluded that it was impossible for peoples without a slightly significant history of statehood to be truly politically free. This is why some individuals belonging to small, dependent Slavic peoples could form part of world history only if they blended into the large statehood thinking peoples, who are at a higher civilisation level. He also wrote that “Poles, Russians and, to a degree, the Slavs under Turkish rule excluded, no Slavic people had future due to a simple reason that the Slavs lack primary historical, geographical, political and industrial conditions for independence as well as ability to live”. Mainly because “peoples who did not have a history of their own, who from the times when they reached the basic, elementary levels of civilisation, were already under a foreign influence or they were forced into reaching the basic levels of civilisation only through a foreign yoke, and are therefore untenable and will never succeed in accomplishing any form of independence (Marx & Engels, 8/2010b, p. 367).

Of all the Slavs, Austrian Slavs were at the lowest level and they, as Engels noted in the *Democratic Pan-Slavism*, had hardly any chance of gaining independence. Engels found the Croats and Czechs particularly revolting and believed them to be utterly unimportant and non-historic peoples. He described the Croats as complete savages, who faithfully served the Austrian imperial crown throughout Europe and who were notorious for atrocities they committed. He thought the Czechs would have been better off if completely germanised and whatever civilisation legacy they had, it was thanks to the fact that they were under German rule. As for the Serbs and Bulgarians, he also called them savages who did not have much chance of any significant contribution to world history because the former were so engrossed in their fight against the Turks whereas the latter were engrossed in serving the Turks (Marx & Engels, 8/2010b, pp. 367–371). According to Engels, the Balkan Slavs stood slim chance to join the group of historic peoples but nevertheless their chances were

⁷ According to Hegel, in each historical epoch there is one nation whose responsibility is to elevate the spirit of the world. Hegel, therefore, denotes such nation as the “ruling one” and “compared to its absolute right to be the bearer ... of developmental level of the spirit of the world, the spirits of other peoples are without this right”, those people’s that in “world history... do not mean anything any longer” (Hegel, 1989, p. 462).

higher than those of the Austrian Slavs. This is why he on principle supported the idea of creating an independent Slavic and Christian empire in the Balkans, provided that in geopolitical terms it was anti-Russian, i.e., that it declared itself as “enemies of Russia [the tsar] [...] without allowing Russia to ever capture Constantinople (Šutović, 2019, p. 474).

Besides the above-mentioned nations, among non-historic nations he included to a greater or lesser extent the Slovaks, Moravians, Slovenians, Romanians and Ruthenians⁸ (Marx & Engels, 8/2010b, pp. 367-371). His works from that period had an abundance of views on how to deal with these non-historic peoples. Accordingly, in *The Magyar Struggle*, he wrote that a “bloody revenge should be exacted on Slav barbarians” and these “these small pig-headed peoples should be destroyed until they are fully obliterated” (Marx & Engels, 8/2010b, p. 238). Also, at the end of his article *Democratic Pan-Slavism* he concludes that “there will be a fight, relentless fight of life and death with those Slavs who betray revolution; destructive fights and merciless terror, not only in the interests of Germany but also in the interests of revolution”⁹ (Marx & Engels, 8/2010b, p. 378).

What was, according to Engels, the essence of reactionary small East Slavic peoples? Specifically, because by striving for political independence for which the majority of them did not “meet” elementary historic prerequisites, they were prepared to collaborate with the Habsburg Monarchy and the Russian Empire. In this manner, they suppressed national movements of the “progressive peoples”, which movements surged as a result of the 1848 Revolution, and consequently they extended the obsolete feudalism in Europe (Connor, 1984, pp. 13-17). Engels believed that for such betrayal of the revolution they had to be brutally punished and eradicated from the historical stage. Engels connected the strongest anti-revolutionary and reactionary activities with the Austrian Slavs, who, by opposing aggressive Hungarian nationalism, actually stood in defence of the Viennese imperial court.

What is important to establish here is what had influenced Engels to form such a view. As it has already been noted, Engels, despite the fact that he and Marx had turned Hegel’s philosophy upside down, he still accepted Hegel’s distinction between historic and non-historic peoples (Hegel, 1989, p. 462), of which the former were entitled to liberty and the latter were not. He also used this distinction to explain, in the view of the author of this paper not very objectively, the events that ensued once the 1848 Revolution broke out. In addition to this, what influenced the shaping of his view was his wish for feudal society to collapse as soon as possible in order for conditions for forming a capitalist system to be created, consequently communist society at some point down the road. Engels mentioned certain nations as potential movers of capitalist development, while he thought others were an impediment to it. One could easily say that he was never entirely freed of German nationalism since he believed that the development of German capitalism and industry would be the real driving force that would lead Europe and the world to a new, modern age.

In addition to all this, it is worth pointing out that Engels was an offspring of his times and that he shared similar views, misconceptions and hopes with other thinkers

⁸ Foreign term for Eastern Slavs (ed. note).

⁹ Karl Marx also had an extremely negative sentiment towards the Slavs. Accordingly, he claimed that “there is just one alternative in Europe: to subject ourselves to the barbarian shackles of the Slavs or to definitively destroy the centre of this hostile force – Russia”, while he called the South Slavs a “counter-revolutionary sort and the sore of Europe”. (Marx, according to Milošević, 2019, pp. 220–221)

whose intellectual foundation arose from ideas of the French Revolution. What was mainly typical of him was his understanding that evolution of history was unilinear¹⁰, i.e., that entire mankind had to go through the same developmental stages, although some parts of it did it more quickly and some more slowly. The rate at which one part of mankind evolves should not be hampered by slower parts of mankind. In fact, a more progressive part of the world has a duty and responsibility to drive those who lag behind even if it had to be done by fire and sword.

Interestingly enough, although Engels was a radical thinker, he failed to abandon the frameworks of thinking which prevailed in his time, those same frameworks which served to justify colonialism, imperialism, aggressive expansionism and exploitation ways of the most powerful players in the world of the time. Attention to this paragraph is also drawn by Immanuel Wallerstein in his book *After Liberalism*. Namely, he also notes that Marxism, despite essentially being an anti-system movement, still failed to completely abandon the framework of system-based thinking (Wallerstein, 1995, 48-52). In our view, one of the foundations of this way of thinking was the view that peoples who did not meet a certain group of "historic prerequisites" did not deserve political independence to begin with. This fact is mentioned by Eric Hobsbawm in his book *Nations and Nationalism since 1780* where he noted that the generally prevailing view throughout most of the 19th century was that "self-determination of a nation applied only to those who were able to live: in cultural and most certainly economic terms (whatever this ability to live means)" (Hobsbawm, 1996, p. 41). It is necessary to point out that in his views Engels expressed a great deal of ethnocentrism and absence of understanding for the other, and sometimes even open chauvinism which he justified with the inevitabilities of historic development. An appalling fact is that he expressed these views in a very brutal and insensitive manner, whereby he dehumanised entire groups of people. What we should mention in this relation is that a prevailing negative sentiment of Marx and Engels towards the South Slavs was frequently kept under wraps by Yugoslav socialist authors.¹¹ For example, the Yugoslav

¹⁰ Although in the majority of his books he expressed a unilinear view of the development of the world, in his piece *Pre-Capitalist Economic Formations*, Marx presented a somewhat different view, according to which various pre-capitalist social formations developed as a result of different stratification processes of classical antiquity, Germanic and Asian tribal communities. In short, slavery was created with the stratification of the classical antiquity tribal community, feudalism was as a result of stratification of Germanic tribal community, whereas the survival of the non-stratified Asian tribal community conditioned specific Asian economic formations (Marx, 1977).

¹¹ Regardless of Marx's and Engels' negative sentiment towards the Serbs and Bulgarians, we could say that they held them in higher regard than the Croats, by whom they were openly repulsed. This was probably an unpalatable fact to Yugoslav communists, whose national policies were based mainly on anti-Serbian and pro-Croatian views. When Sima Marković was banished from the Communist Party in 1929, the fraction of communists who advocated the survival of Yugoslavia (Marković, 1923) was defeated. A year before this, a thesis was already established at the Dresden Congress according to which the alleged great-Serbian chauvinism could be beaten only with a breakup of Yugoslavia and by creating four independent republics (Serbia, Croatia, Slovenia, Montenegro), while Kosovo would be annexed by Albania and substantial parts of Vojvodina by Hungary (Pleterski et al., 1985). At the Dresden Congress, the concept of a Montenegrin nation as being separate and separated from the Serbian nation was promoted for the first time. In order to

politician and philosopher Stipe Šušar in his book *Socialism and the Nation* at the very end of the chapter which deals with Marx's and Engels' approach to the national question only mildly mentions their negative sentiment towards the South Slavs and attempts to justify their chauvinism with its historic inevitability.

“From today's point of view, it would be ridiculous to be angry with Marx and Engels for not having a flattering view of small nations in the Southeast and East of Europe and for failing to see, under the then specific historical circumstances of the development of capitalism and, under its wing, development of the proletariat as its gravedigger in Europe and the world, and for simply failing to see the place of these small nations in history (Šušar, 1988, pp. 42-43).

Regardless of the fact that due to certain practical-political needs and ethnocentric misconceptions Marx and Engels supported and glorified certain nations, whereas they treated others with utmost contempt, it is still important to note that generally speaking they did express an internationalist view, according to which as the world continues to evolve, a sense of national belonging will become decreasingly important, and it will be replaced by the unity of entire mankind. They believed that the development of capitalism would be a force which would increasingly close the gap between nations, and accordingly they pointed out in their *Communist Manifesto* that “national separations and opposites among nations will be vanishing by the day but also with the development of the bourgeoisie, free trade, world market, uniformity of industrial production and suited relationships in life” (Marx & Engels, 2009, p. 58).

Nevertheless, this position was often in contradiction with the reality surrounding them. It was even during their time that nationalism became a growingly significant and prevalent ideology, despite the development and strengthening of capitalism. This led to their position of relationships between nations becoming slightly more complicated, which is very apparent in Marx's consideration of the Irish-British conflict during the 19th century. Namely, while analysing this example, he in part noticed that the working classes in the world were not entirely united and that they were frequently torn due to national aspects. Since a strong national movement in Ireland already existed and it fought to achieve the objective of this state leaving the union with Britain, there was a strong hostility to the Irish among British population. Additionally, this hostility was rooted in the English working class whose members treated badly Irish workers, because they identified themselves with the imperial power and prestige of Great Britain, often demonstrating a sense of superiority over Irish people. Concerned by this fact, Marx warned that the “English working class will never be able to do anything ground-breaking here in England before it definitely separates its view from the view of the ruling classes, and not only declaratively proclaim its joint goal with the Irish but in fact take initiative in destroying the Union which was formed in 1801”. He also notes that “this must not be done out of sympathy for the Irish

achieve the breakup of Yugoslavia, Yugoslav communists in the early 1930s were even prepared to work together with the Ustasha and VMRO. Since 1932, the policy of breaking up Yugoslavia was gradually being replaced by the policy of the People's Front and the idea of creating a loose Yugoslav federation or confederation (Banac, 1988, pp. 63-65), whose gist could be best described with the slogan “weak Serbia, strong Yugoslavia”. This idea was fully materialised in 1972 with the amendments to the Constitution and the 1974 Constitution.

but as a requirement which is in line with interests of the English proletariat.” Should this fail to happen, “the English proletariat will permanently remain tied with the chains of the ruling classes because it will be forced to join their common front against Ireland” (Marx & Engels, 43/1988, pp. 390-391).

This example of the relationship between the Irish and English working class shows how disunited the working classes may be, as a result of them being instrumentalised through nationalism. Still, an important question to ask here is whether certain objective conditions already disunite various parts of the working class, due to which nationalism shows this disunity only at an ideological level. Namely, although the English working class was in a poor material condition during the 19th century and even though it was exploited, it still held higher positions compared to the poor Irish who did the lowest of jobs in Britain and got paid less. Perhaps hatred by the English working class arose specifically from the fact that various stages of Irish colonisation had an influence on the overall reduction in average labour pay and consequently deterioration of the English working class's position.

In this regard, it is also important to mention here Wallerstein's view according to which there is not a single world working class. Instead, with the division of labour in the world, various portions of the world workforce, often based on their ethnicity and other features, they hold different positions in the world hierarchy. Hatred by the working class in the centres of the working classes in the periphery or semi-periphery in fact has the role of justifying its privileged position. One can only assume that this hatred got especially stronger with different waves of migration from the semi-periphery and periphery states to the central ones, when a somewhat better position of the central states' working class is threatened. When seeing things from this point of view, we can critically consider the position of classical Marxism, according to which there is a single, unified working class in the world, which due to increasing similarities in living conditions becomes even more united, irrespective of national obstacles (Marx & Engels, 1974, p. 34; Marx & Engels, 2009, p. 58). Increasing differences¹², rather than similarities, between various parts of the working class in the world has a beneficial effect on the reproduction of world capitalist system. Due to this fact, the author of this paper is of the opinion that one of the basic postulates of classical Marxism, which is relative to the inevitability of united action of the world working class, is unfounded and that nationalism of the oppressed societies is the best manner of fighting against the domination of central exploiter states.

CONCLUSION

Although Engels justified his sense of hatred towards the Slavs with them, allegedly, representing a reactionary historic force, we believe that the causes of his hatred are much deeper. In addition to epoch awareness of the Europeans of the time, to which Engels belonged, being characterised by a unilinear view of social evolution, its additional feature was pronounced Russophobia and, connected to it, Slavophobia, which as a coherent thought-emotional concept was created in Great Britain in the early 19th century, as a result

¹² According to the economist Branko Milanović, in the last two centuries capitalism was characterised by an increase in states' inequalities, rather than their decrease (Milanović, 2016, pp. 119-120).

of initial stages of the geopolitical conflict between Great Britain and the Russian Empire (Gleason, 1950, pp. 1-50)

Although Marx did not deal with the national question in as much detail as Engels did, it is evident from their correspondence that Marx supported Engels' positions. In situations when they did not approach the national question with an extremely negative sentiment, as was the case with Slavic nations, Marx and Engels analysed the question of nation in a rather cold and instrumental manner. In cases when nationalism, as assessed by themselves, lead to the development of capitalism, and consequently communism, they supported nationalism, whereas in other cases, when they believed that nationalism hindered social development, they were against it. Their Machiavellian approach to the national question is reflected in their absence of readiness to support national liberation of non-European nations of the colonial yoke because, according to them, colonisation, despite being utterly brutal, was necessary because with it in tow were capitalism, progress, and "civilisation".

Such an instrumental approach to nation later became typical of a wider Marxist movement. The Bolsheviks used instrumentalization of the question of national self-determination to come to power in Russia. Yugoslav communists behaved in exactly the same manner. Although such an instrumentalist approach to nation allowed communist movements to accomplish their pragmatic political objective, essential neglecting of the player potential of the nation compared to the player potential of the class was many a time cause of splitting headaches to the communists, especially when they ruled multinational states. Hence, the breakup of the Soviet Union and Yugoslavia cannot be entirely comprehended unless we take into account inadequate manner of understating the national question and its historic potential, which dominates the Marxist doctrine.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Banac, I. (1988). *With Tito and Stalin: Coninformist Splits in Yugoslav Communists*. London: Cornell University Press.
- Connor, W. (1984). *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*. Princeton: Princeton University Press.
- Engels, F. (2010a). The Magyar Struggle. In: Marx, K., Engels, F. *Marx/Engels Complete Work. Vol. VIII(227-239)*. London: Lawrence & Wishar.
- Engels, F. (2010b). Democratic Pan-Slavism. In: Marx, K., Engels, F. *Marx/Engels Complete Work. Vol. VIII (362-379)*. London: Lawrence & Wishar.
- Gleason, J. H. (1950). *The Genesis of Russophobia in Great Britain: A Study of the Interaction of Policy and Opinion*. Cambridge: Harvard University Press.
- Haralambos M., Holborn M. (2002). *Sociology-Themes and Perspectives*. Zagreb: Golden Marketing. [In Serbo-Croatian]
- Hegel, F. W. (1989). *Philosophy of Right*. Sarajevo: Veselin Masleša. [In Serbian]
- Hobsbawm, E. (1996). *Peoples and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*. Beograd: Filip Višnjić. [In Serbian]
- Hobsbawm, E. (2000). *Age of Revolution, 1789-1848*. New York: Vintage Books.

- Marković, S. (1923). *National Question in Marxist Perspective*. Beograd: Centralni odbor NPRJ. [In Serbian]
- Milanović, B. (2016). *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. Cambridge: Belknap Press.
- Milošević, Z. (2019). Marx and Engels about Slavs. *Nacionalni interes*, (3)/2019, 215-229 <https://doi.org/10.22182/ni.3632019.10> [In Serbian]
- Marx, K. (1947). *Wage labour and Capital*. Beograd: Kultura. [In Serbian]
- Marx, K (1969). *A Contribution to the Critique of Political Economy*. Beograd: Kultura. [In Serbian]
- Marx, K. (1974). *Capital: A Critique of Political Economy, Vol. I*. Beograd: Prosveta. [In Serbian]
- Marx, K (1977). *Pre-capitalist Economic Formations*. New York: International Publishers.
- Marx, K., (1988). Marx to Ludwig Kugelmann. In: Marx, K., Engels, F *Marx/Engels Complete Works, Vol. XLIII* (389-392). Moscow: Progress Publishers.
- Marx K., Engels, F. (1974). *German Ideology*. Beograd: Prosveta. [In Serbian]
- Marx, K., Engels, F. (2009): *The Communist Manifesto*. Beograd: Centar za liberterske studije. [In Serbian]
- Pleterski, J. et al. (1985). *History of League of Communists of Yugoslavia*. Beograd: Izdavački centar Komunist. [In Serbian]
- Šutović M. (2019). Friedrich Engels, South Slavs, Democratic Pan-Slavism and Counter-revolution. *Sociološki pregled*, Vol. 53 (2), 467-487. DOI: [10.5937/socpreg53-21606](https://doi.org/10.5937/socpreg53-21606)
- Šušvar, S. (1988). *Socialism and Peoples*. Zagreb: Globus. [In Serbo-Croatian]
- Wallerstein, I. (1995). *After Liberalism*. New York: The New Press.
- Wallerstein, I. (2005). *World-Systems Analysis: An Introduction*. Cetinje: Otvoreni kulturni forum. [In Serbian]